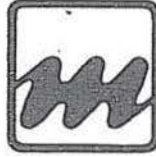

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

8

Kurucusu:
Hakkı Dursun YILDIZ

Mehmet AKALIN Armađanı

İstanbul, 1997

ERKEN TÜRKÇEDE YABANCI UNSURLAR*

GERARD CLAUSON

1. Yüz yıl önce bilginler, iki türlü türkçe olduğuna inanıyorlardı: Başlıca örneği osmanlıca olan batı türkçesi ve yine başlıca örneği çağatayca olan doğu türkçesi. Bu bilginler, arapça ve farsça oldukları hemen belli olan kelimeler ile osmanlıcada serpinti halinde bulunan grekçe ve *lingua franca* alıntıları, bu iki türk dilinin söz varlıklarından çıkarılınca, geriye kalanın tümünün arı türkçe olacağını düşünüyorlardı.

2. Şimdi ise durum, çok farklıdır. Moğolistan ve Sovyetler Birliği'ndeki anıtlar üzerinde, Sincan ve Kansu'da yapılan kazılarda ve belli başlıları Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde olan kimi eski kitaplarda, çok daha erken türk dillerinde yazılmış ayrıntılı metinler ele geçirilmiştir. Ayrıca, soğutça ve toharca yazmalar bulunmuştur; yüz yıl önce bu dillerin adları bile bilinmiyordu. Yabancı kelime açısından en erken türk dillerinin bile, başka dilleri konuşan topluluklarla yüz yıllarca sıkı bir ilişki içinde bulunmuş her hangi bir topluluğun dilinden daha arı olmadıkları, artık biliniyor. İş, erken türk dillerinde alıntı kelimelerin varlığını kanıtlamak değil, bu alıntıları belirleyip öbeklendirmek ve bunlardan hangi tarihi sonuçların çıkarılabileceğini anlamaktır.

3. Alıntı kelimeleri belirleme konusuna gelince, sayıları pek fazla olmayan kimi kelimelerin alıntı olduklarını belirlememize olanak sağlayan bir kaç basit ses kuralı vardır.

4. Arı erken türkçede, belli sayıdaki bir kaç kelime dışarıda tutulursa, yalnızca alıntı kelimelerde geçen iki ses vardır.

* The Foreign Elements in Early Turkish. *Researches in Altaic Languages*. Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference held in Szeged, August 22-28, 1971. Budapest, 1975, 43-49.

5. *h* ötümsüz art damak sızıcı ünsüzü, yalnızca iki ünsüz öbeğinde, *ahtar-* 'aktarmak' benzeri kelimelerdeki *-ht-* ile *oħsa:-* 'benzemek' gibi kelimelerdeki *-ħs-*'de bulunur. Bu ses, başka yerlerde, söz gelişi *ħaħan*, *ħatun* ve *tarħan*'da geçerse, bu, onların alıntı kelimeler olduklarını gösterir. Bu belirli kelimelerin ne tür alıntılar oldukları sorusuna daha sonra döneceğim. Ancak bu, *-ht-* veya *-ħs-* içeren bütün kelimelerin muhakkak arı türkçe olacakları anlamına gelmez; söz gelişi *aħşam* 'akşam', soğutça bir alıntıdır.

6. *j* ötümlü ön damak ıslıklı ünsüzü, söz gelişi *çiz-* ve *çöz-* fiillerinin ikincil biçimleri olan hakanice *çij-* ve *çöj-*'te olduğu gibi, kimi zaman *ç*'nin yakınında *z*'nin ikincil bir biçimi olarak görülür, bunun dışında yalnızca alıntı kelimelerde geçer. *j*, soğutçada çok yaygın bir ses olduğu için, bu sesi içeren kelimelerin soğutça alıntılar olduğunu düşünmek, genellikle tutarlı bir yoldur. Ancak, soğutça ve toharcanın, günümüze ulaşan ve çoğu budist yazmalardan çeviriler olan metinlerinin söz varlıkları son derece sınırlı olduğu için, bu konuda güçlüklerle karşılaşırız. *a:ju:n* 'varlık biçimi' kelimesinin alıntı olduğundan emin ola biliriz; çünkü bu kelime, soğutça metinlerde sık sık geçer. Ancak, *üjme*: 'dut' için aynı şeyi söyleyemeyiz; çünkü, 'dut' karşılığında günümüze soğutça bir kelime ulaşmamıştır.

7. İç ve son seste yaygın olan, ancak arı türkçe kelimelerin ön seslerinde, yalnızca başka seslerin ikincil biçimleri olarak geçen *m* ve ötümsüz ön damak ıslıklı ünsüzü *ş* olmak üzere iki ses daha vardır.

8. Hemen hemen bütün türk dillerinde ön sesteki *b*, bir geniz sesi tarafından izlenirse, bu sesin etkisiyle *m* olur. Söz konusu geniz sesi, *n* diş genizlisi veya *ŋ* art damak genizlisi olduğu zaman, sonuç açıktır. Söz gelişi, 8. ve 9. yüz yıl türk ve oğuz dilleri dışında, hemen hemen bütün dillerde, *ben* 'ben' ve *beŋü*: 'ebedi, bengi', *men* ve *meŋü*: olmuştur. Ancak geniz sesi, *ñ* ön damak genizlisi olunca, durum daha karmaşıktır; çünkü bu ses, 8. yüz yılda kaybolmaya yüz tutmuştur ve hemen hemen bütün dillerde *y*'ye dönüşmüş, yalnızca bir kaçında ise *yn* veya *ny* olmuştur. Nitekim, ön sesi *m*'li olup da *y* tarafından izlenmiş bir kaç kelime bulunmaktadır. Fakat, bu *m*'nin aslının *b-* olması gerektiğini gösteren yeterli kanıtlar vardır. Söz gelişi, uygurca, hakanice, kıpçakça ve bir iki çağdaş dilde 'dışkı' karşılığındaki pek çok kelimelerden biri de *mayak*'tır; ancak KAŞGARLI, bu

kelimenin oğuzcada *baynak* olduğunu söylüyor ki, bu da, kelimenin aslının *bañak* olduğunu gösterir. 'beyin' karşılığındaki kelime de hakaşçadaki *mi-*'den Sincan ağızlarındaki *miñ/miñi*'ye kadar şaşırtıcı biçim değişiklikleriyle karşımıza çıkar; ancak osmanlıca *beyin* ve türkmence *beyni* biçimleri, kelimenin aslının *beñi*: olması gerektiğini gösterirler. °

9. Ön sesi *m*'li öteki bütün kelimeler alıntıdır. En ilgi çekici olanı, belki de, uygurcadaki *mur* 'bal' kelimesidir. Bu kelime, doğrudan doğruya, orta çince *myit* gibi bir söylenişi olan ve milattan sonra birinci binin ortalarında kuzey batı Çin'de *mir* biçiminde telaffuz edilmiş olan çince *mi* kelimesinden bir alıntıdır. Bu çince kelime de; rusça *мед*, grekçe *methu*, sanskritçe *madhu* ile aynı kökten gelen ve güzel bir Hint-Avrupa kelimesi olan toharca *mit*'ten bir alıntıdır.

10. Geriye kalan kelimelerden *mekke*: 'mürekkep' ile *minguy* 'hamur' gibi bir kaç, çince; *miçik* 'rahipler sınıfından olmayan kimse' ile *muşkiç* 'yabani kedi' gibi bir kaç ise, soğutça alıntılardır. *maçı*: 'kedi' gibi bir ikisinin kaynağı ise henüz belli değildir.

11. Budizmin kutsal kitaplarının çevirilerinde görülen ve sanskritçe oldukları apaçık belli olan kelimeler sayılmazsa, erken türkçede ön sesi *ş*'li kelime çok değildir; belki hepsi, aşağı yukarı kırk kadardır. Bunlara, tokat sesi *şa:b şa:b* gibi bir iki yansıma kelime de dahildir. Hemen hemen bütün geriye kalan kelimelerde, ön seste *ş*, fonetik etkiye bağlı ikincil bir sestir. Bu ses, *şış-* 'şişmek' (*sış-*) gibi kelimelerde diş *s-*'sini, *şagıla-*: 'bağırmaq' (*çağıla-*) gibi kelimelerde yarı kapantılı bir diş-damak sesi olan *ç-*'yi ve bir tek *şişek* 'iki yaşında koyun, şişek' (*tişek*) kelimesinde ise diş sesi *t-*'yi karşılar.

12. Bunların dışında, bir hektolitreden biraz daha küçük olduğu bilinen *şık* 'bir tahıl ölçüsü' gibi bir iki çince; farsça *ahrimān* gibi Avesta dilindeki *añromaynyu* kelimesinden gelen *şimnu*: 'şeytan' gibi bir iki soğutça; büyük bir ihtimalle farsça *čabūk* ile birleşen *şa:bü:k* 'çabuk' ve bunlara ilave olarak bir iki alıntı kelime daha saya biliriz.

13. Bunların en ilgi çekici olanı ise, *şad* 'prens' kelimesidir. Bu kelime, Avesta dilindeki *xšāyaθrīya*'ya kadar gider; soğutça *şēd* olması biraz zordur; belki eski Baktirya (kuşan) dilindeki *şao*, en yakın kelimedir.

14. Bir diğeri ise, *şatu*: 'merdiven' kelimesidir. İlk olarak uygurcada görülür, *Kutadgu Bilig*'de *bağna*: 'basamak' kelimesiyle birlikte geçer ve günümüzde bir iki çağdaş dilde yaşar. Erken türkler, çadırda yaşadıklarına göre, böyle nesnelere için kendi kelimelerinin bulunmuş olması pek muhtemel değildir ve her iki kelimenin de alıntı olduğundan emin olabiriz. Ancak, bildiğim kadarıyla, bu kelimelerin kaynağı henüz belirlenememiştir.

15. İç ve son seste yaygın olan, ancak arı türkçe kelimelerin ön sesleri olarak hiç görülmeyen üç ses daha vardır: *l*, *r* ve *z*.

16. Ön seste *l*, türklere yabancı olmasına karşılık, türkler bu sesi söylemekte her hangi bir güçlkle karşılaşmış görünmüyorlar. Ön sesi *l* olan pek az erken kelime vardır ve hepsi de, kesin olarak veya büyük ihtimalle, alıntı kelimelerdir. Yalnızca budist metinlerde geçen *lakşan* gibi bir ikisi, sanskritçe alıntılardır. *lu*: 'ejderha' ve *la:v* 'damga mumu' gibi geriye kalan bir düzine kadar kelime çince alıntılardır; birisi, toharcadır: *leşp* 'sümük, balgam'; *la:ğū:n* 'içki bardağı' ise, doğuya belki de mani misyonerlerince getirilen, muhtemelen asurca *laginnu*'dan türemiş olan ve geniş bir alana yayılmış milletler arası bir kelimedir. Son olarak, *la:çın* 'doğan' ve *lağzın* 'domuz' olmak üzere iki hayvan adı vardır; bunların kaynağı belli değildir. Soğutçada *l* sesi bulunmadığı için, bunlar soğutça olamazlar.

17. Ön sesi *z*'li pek az kelime vardır ve bunların da hiç biri arı türkçe değildir. KAŞGARLI; *zep zep ye zak zak* diye iki yansıma kelimeyi, kesinlikle soğutça bir alıntı olan *zargunçmud* 'fesleğen' ile muhtemelen soğutça bir alıntı olan *zaranza*: 'yabani mersin' diye iki bitki adını, kesinlikle çince bir alıntı olan *züngüm* 'bir tür Çin ipeklisi' ile muhtemelen çince bir alıntı olan *zanbi*: veya *zenbi*: 'cırcır böceği'ni kaydeder.

18. Ön seste *r* ise değişik bir konudur. Erken türkler, bu sesi söylemekte o kadar güçlük çekmişlerdir ki, bu sesi içeren kelimelerin önüne türemeli bir ünlü getirmişlerdir. Nitekim *Kutadgu Bilig*'de; *rēž* biçiminde söylenmiş olan farsça *rāy* 'cennet' ile aynı kökten gelen soğutça *ryž*, *erej* olarak; arapça *rasl* 'gevşek', *ersel* olarak yazılmıştır. Sanskritçe *ratna* 'mücevher' kelimesi, soğutçada *rtny* biçiminde yazıya geçmiştir ve bir mani uygur metninde de bu biçimde görülür; bunun dışında ise, *ertini*: veya *erdini*: olarak yazılır. Bu kelime *erdeni* biçiminde moğolcaya geçmiştir ve bu dilde hala yaşamaktadır.

19. KAŞGARLI tarafından tespit edilen *r* ön sesli tek kelime, Hint-Avrupa dilinden olduğu apaçık belli olan ve rusça *работа* 'iş' ile aynı kökten gelen ganjakça *rabçat* 'angarya' kelimesidir.

20. Son olarak, ön seste *n*'nin bambaşka durumu bulunmaktadır. Bu sesin geçtiği arı türkçe kelimeler *ne* 'ne?', ondan türeyen *neçe*, *nelük* gibi çeşitli kelimeler ile 'şey' ve olumsuz cümlelerde 'hiç, asla' olmak üzere iki anlamı olan *neη* kelimesidir. Etimoloji bakımından, belki bu kelime de *ne* ile birleşmektedir. KAŞGARLI'da ve öteki erken metinlerde *n* ile başlayan yarım düzine kadar alıntı kelime bulunmaktadır. Üçü İran dillerinden, muhtemelen soğutçadandır: *nevaşigi* 'iyi ruh', *nijdağ* 'bileği taşı' ve *namija*: 'bacanak'. Yine *n* ön sesli bir kelime olan *nag* 'ümsah', her halde sanskritçe *nāga*'dan türemiştir. *nom* 'öğreti' ve benzeri *nomla*:-, *nomluğ* vs. gibi bir kaç türemiş kelime ise, grekçe *nomos*'a dayanır ve türkçeye mani misyonerleri tarafından getirilmiştir. Bu *nom* kelimesi, alıntı olarak moğolcada hala yaşamaktadır. Bu yazının kapsamı dışında kalan 13. yüz yılda, *nökör* 'hizmetçi' gibi ön seste *n*'li bir kaç moğolca kelime türkçeye girmiştir.

21. Ses kanunları için bu kadar söz yeter. Alıntı kelimeleri tanımının öteki kuralları daha az kategoriktir. En işe yarar olanı şöyle formüllendirilebilir: Bir erken türkçe kelime, biçim ve anlamca, çince, toharca, soğutça veya kimi zaman da başka bir İran dilindeki veyahut da sanskritçedeki bilinen bir kelimeyi, az çok kesinlikle, karşılarsa, iyi bir türkçe etimolojisi olmadıkça, ilgili dilden bir alıntı kelime olarak kabul edilebilir; çünkü bu çağda, yabancı dilin, türkçeden bir ödünçleme yapmış olması düşünülemez.

22. Türkler, erken bir çağdan başlayarak tibetlilerle ilişkide bulunmuş ve "Tüpüt Haganı", Kül Tegin'in cenaze törenine bir temsilci göndermiş olmasına rağmen, türkçede, tibetçe budist metinlerin geç (13. veya 14. yüz yıl) çevirilerinde geçen alıntı kelimelerden daha önce, hiç bir tibetçe kelime görülmez. Kül Tegin yazıtının çoğu yayımcıları, *bölen* kelimesinin, temsilcinin özel adı olduğuna inanırlar; şüphesiz gerçekte bu, tibetçe *blon* 'bakan' kelimesidir ve *bölön* biçiminde yazılır; çünkü türkülerin ön seste *bl*'yi söyleye bilmeleri mümkün değildi.

23. Erken moğolcada pek çok türkçe kelime bulunmaktadır. Bir alıntı

da hitaycada geçmektedir: *tavişga:n*'ın L/R'li biçimi **tavılga:n*'ın büzül-müşü olan *taolai* 'yabani tavşan'. Buna karşılık türkçede, Cengiz'in 12. yüz yılın sonları ile 13. yüz yılın başlarında çeşitli türk boylarını hakimiyeti altına almasından sonra girenlerden daha önce, hiç moğolca kelime görülmez.

24. Yukarıda belirtilen kuralın uygulanmasıyla ilgili o kadar çok örnek vardır ki, kısa bir yazıda bir kaç örnekten fazlasını vermek mümkün değildir. En ilgi çekici olanları, toharca veya ana toharcadan olanlardır. Yeni bir yazıda Prof. PULLEYBLANK (Chinese and Indo-Europeans. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1966, s. 9 ve devamı), milattan sonra birinci binde Sincan'da hala mevcut bulunan toharların ataları olan Hint-Avrupa kabilelerinin, milattan önce ikinci binin başlarında, hatta üçüncü binin sonlarında dahi Çin hudutlarına ulaşmış olduklarını gösterdi. Bu sebeple toharlar, türkçe konuşan topluluklarla yüz yıllar boyunca ilişkide bulunmuş olmalıdırlar. Her halde geç bir alıntı olan *leşp* 'sümük, balgam' kelimesine daha önce değinilmişti. Başka bir kelime de *künçit* 'susam'dır. Bir başkası ise, *tümen* 'on bin' kelimesidir. Tohar ağızlarının ikisinde de biraz değişik biçimlerde geçen bu kelimenin, doyurucu bir Hint-Avrupa etimolojisi yoktur. Prof. PULLEYBLANK bana, bu kelimenin gerçekte, çince bir alıntı olduğundan emin bulunduğunu söyledi. Çince 'on bin', şimdi *wan:*'dır, eski çince ise *myan* gibi bir şey idi. Ancak Prof. PULLEYBLANK, çok daha erken bir tarihte, çince ile tibetçe henüz birbirinden ayrılmadan önce, klasik tibetçede olduğu gibi, ana çince de ön seste ünsüz guruplarının bulunduğu ve 'on bin' kavramını karşılayan kelimenin *tman* veya *dman* gibi bir biçime sahip olduğuna inanıyor. Bir başka kelime ise, toharca-A'da *okäs*, toharca-B'de *okso* olan *öküz* 'öküz' kelimesidir.

25. Başka bir muhtemel örnek de, ilk bakışta tipik türkçe bir kelimeye benzeyen ve yaygın bir kelime olan *arpa:* 'arpa' kelimesidir. 'arpa' karşılığındaki toharca kelimeyi, yazık ki, bilmiyoruz; ancak ana Hint-Avrupa dilindeki biçimi, **albhi* olarak kurulmuştur. Ana Hint-Avrupa dilindeki **bh*, bilindiği üzere, toharcada *p* olur.

26. Alıntı kelimeleri tanımının bir başka kuralı şöyle formüllendirilebilir: Yabancı topluluklarla ilişkide bulunmadan önce, dilin, aynı çeşitten, ancak birbirinden biraz farklı maddeleri karşılamak üzere, o dilin konuşularının ihtiyaç duymuş olaabileceklerinden daha çok kelime içerdiği gö-

rülürse, bu kelimelerin kimilerinin alıntı olması muhtemeldir. Bu kural, özellikle dikkatli uygulanmalıdır. Türkler gibi bir bozkır topluluğunun, değişik yaş ve cinsiyetteki davar sürüleriyle at donları hakkında zengin bir kelime hazinesinin olması, hiç de şaşırtıcı değildir. Moğolların, yabani ve evcil domuzlar için kullandıkları çeşitli kelimeleri olduğu halde, türklerde 'domuz' karşılığında -o da şüphesiz yaban domuzu olsa gerek- yalnızca iki tane kelimenin bulunması, bunlardan biri olan *lağzın*'ın da kısa zamanda eskimiş bir alıntı durumuna gelmesi, doğrusu anlamlıdır. Ancak, ipek ve öteki kumaşlar için bir düzineden çok kelimenin varlığı karşısında, bunların çoğunun yabancı kelime olmadığına inanmak güçtür. *böz* 'pamuklu kumaş' kelimesinin, grekçe *bussos* 'keten'den türediği, genellikle kabul edilmektedir. KAŞGARLI'da ve daha erken metinlerde geçen öteki kelimeler şunlardır: *eşgüti*., *çit*, *çıhanşı*., *çikin*, *çuz*, *torku*., *kafğar*, *kaçaç*, *kutay*, *hulıη*, *lohtay*, *şala:şu*: ve *züngüm*. Başka kelimeler de buluna bilir. Kimilerini KAŞGARLI, Çin kumaşları olarak nitelemiştir. *h*, *l*, *ş* veya *z* ile başlayanların yahut da iç seste *f* veya *h* içerenlerin alıntı kelimeler olduğu ve tümü değilse bile çoğunun çince olduğu kesindir.

27. Kağanlık ve askerlik ünvanları konusu ise en güç meseledir. 'Birinci türkü kağanlığı' gibi bir terim kullanmak doğru ise, bu kağanlık, altıncı yüz yılın üçüncü çeyreğinde oluşmuştur. Önceleri de benzer kağanlıklar kurulmuştur. Hsiung-nu kağanlığı olarak bildiğimiz ve hakkında sağlam bilgilerimiz olan en eskisi ise, milattan önce üçüncü yüz yılın son çeyreğinde kurulmuştur. Bu kağanlıklarda, kendilerinden öncekilerin ünvanlarını devralma geleneği bulunduğunu düşünürüz. Erken türkü ünvanlarının kimileri, şüphesiz alıntı kelimelerdir. Bu ünvanlardan alıntı olmayanların bulunup bulunmadığı sorusunu ele almamız, bu kağanlıkların hükümdarlarının türklerin ataları olup olmadığı sorusuna yaklaşım tarzına bağlıdır. Çinliler, şüphesiz, hsiung-nuların, türklerin ataları olduklarını düşünmüşlerdir. Ancak, *Asia Major*, 9, 1963, s. 239 ve devamındaki başka bir makalesine ek olan 'The Hsiung-nu Language' adlı yazısında PULLEY-BLANK, topladığı delillerin ışığında, hsiung-nu dilinin türkçe olmayıp Yenisey toplulukları olan arin, asan, kettiş ve kottişlerle bir bağlantısı olduğuna kanaat getirmiştir. Bu görüş, öteki pek çok bilgince henüz paylaşılmamakla birlikte, temkinli davranacak olursak, hsiung-nuların türkçe konuşmuş olduklarını düşünmek doğru olmaz. Turkulardan hemen sonra kağanlık kurmuş olan juan-juan (jou-jan vs.)ların konuştuğu dil hakkında,

henüz hiç kimse tutarlı bir görüş ortaya koymamıştır.

28. Bu durumda, bütün bu yadigar ünvanların alıntı sözler olduğunu düşünmek daha mantıklı görünüyor. Bu ünvanlardan ikisi kesinlikle alıntıdır. *tarhan* ve *tégin*'in çoklukları, hiç bir suretle türkçe olmayan eklerle yapılı: *tarhat* ve *tégit*. Bu husus, bilginleri uzun zaman şaşırtırmıştır, ancak son zamanlarda en umulmadık bir yerde bir açıklama bulundu: Bir kaç yıl önce Moğolistan'da bir yazıt bulundu ve bu yazıtın, birinci türk kağanlığının bir hükümdarının, muhtemelen, adı Çin tarihlerinde T'A-PO biçiminde geçen TASPAP'ın kağanlık yıllarına (m. s. 572-587) ait olduğu KLYAŞTORNIY ve LIVŞİTZ tarafından belirlendi. Üzerindeki yazılar epeyce hasar görmüştür. Üç yüzdeki soğutça yazıdan kalanlar, iki bilgin tarafından *Strani i Narodı Vostoka VIII'* de yayımlandı. Bu yayım, *tarhant* ve *toğunt* dahil, türk ileri gelenlerinin çokluk durumundaki ünvanlarının bir listesini içerir. Elbette bunların soğutça çokluklar olmaları, ünvanların kendilerinin de soğutça oldukları anlamına gelmez. Gerçekten bu kelimelerin soğutça olmaları pek muhtemel değildir, yalnız öbür yandan bunlar, türkçe de değildir. Bay KLYAŞTORNIY, yazıtın dördüncü yüzündeki yazının, yayımlanan yazıda söylendiği gibi Çin değil, brahmi harfli olduğunu bana söyledi. Bu yazı henüz okunmamıştır. Ancak ben kendisine, bunun, muhtemelen kuzey chou imparatoru tarafından Çin'den kovulduğu zaman türkülere sığınan tanınmış Hint keşişi JİNAGUPTA'nın TASPAP'a bir övgüsü ola bileceğini önerdim.

29. *hağan*, *juan-juan* ve *t'u-yu-hun*lardan geriye doğru, muhtemelen geç hsiung-nulara kadar izlene bilir ve bir alıntı kelime olduğu rahatlıkla kabul edilebilir. *hatun* için de aynı şey söylenebilir, ancak bu kelime için uygun bir soğutça etimoloji var. Daha önce, İran kaynaklı *şad* ünvanına işaret etmişim. Şine-usu yazıtında, çokluk biçimi *ışvara:s* olan bir *ışvara*: ünvanı var; bunun, aynen bu çokluğa sahip sanskritçe *īśvara* 'bey' kelimesinden başka bir şey olması düşünülemez.

30. Son olarak, erken türkçedeki alıntı kelimelerin, özellikle öbeklendirile bilenlerin, türk topluluklarının tarih öncesine her hangi bir ışık tutup tutmadıkları gibi ilgi çekici bir soruya geliyorum. 'ipekli kumaş' karşılığındaki çok sayıda kelimenin çince alıntılar olması, bizi heyecana sevk edecek bir husus değil; türklerin Çin'den böyle şeyleri aldıklarını zaten biliyorduk.

31. Sanskritçe *īśvara* ünvanı, biraz daha ilgi çekicidir. Bu, muhtemelen, Tonyukuk yazıtının 14. satırında batıdaki düşman olarak bahsedilen ve *kordan* adı ile anılarak bir defa belirtilen Hotan üzerinden alınmıştır. Ama, en ilgi çekici husus, tarım ve hayvancılıkla ilgili toharca kelimeler öbeğidir: *künçit*, *öküz*, muhtemelen *bokarsı*: 'ağaç saban' ve yine muhtemelen *arpa*:. Bu kelimelerden *bokarsı*:, *Irk Bitig* ve KAŞGARLI'da geçmektedir. Bu kelimenin, toharca *pyākās* 'sivri uçlu sopa' olması muhtemeldir. Bu durumda, ağaç bir sabanın nasıl olduğu da ortaya çıkar. Ana toharların, bozkır topluluğu olduklarını biliyoruz; onların aynı zamanda, milattan sonra birinci binde Sincan'ın sulak bölgelerinde ve belki de daha erken bir tarihte, bozkırlardaki daha geniş bir alanda uyguladıkları gibi, tabiat şartlarının el verdiği ölçüde ekinci olduklarına inanıyoruz. *arpa*:, gerçekten toharca bir kelime ise, bu özellikle anlamlıdır; çünkü son zamanlarda, eski bitki bilimi araştırmaları, arpanın, kültür bitkisi durumuna getirilen ilk ekme tahılı olduğunu, insanların tüketimi için bizzat yetiştirildiğini ve uzun müddet buğdaydan daha önemli bir yiyecek maddesi olduğunu göstermiştir. Ana toharlar, ana yurtlarından doğuya, Ukrayna'ya veya Volga'nın doğusundaki bozkırlara göç ettikleri zaman, yanlarında götürmüş ola bileceklerini düşüne bileceğimiz yegane tohum, arpadır. Erken türklerin, tarım ve hayvancılığı toharlardan öğrenmiş olmalarından ve bu arada bu faaliyetlerle ilgili kelimelerin bir kısmını da toharlardan almalarından daha tabii bir şey olamaz. Galiba, gerçekte de durum böyle olmuştur.

(Çev. Ceval KAYA*)

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

Dizin

- ahrimān 12
 aḥṣam 5
 aḥtar- 5
 a:ju:n 6
 *albhi 25
 aḥromaynyu 12
 arpa: 25, 31
 baḡna: 14
 bañiak 8
 baynak 8
 ben 8
 beñi: 8
 beḡgü: 8
 beyin 8
 beyni 8
 blon 22
 bokarsı: 31
 bölön 22
 bölön 22
 böz 26
 bussos 26
 çäbük 12
 çağıla:- 11
 çağış: 26
 çij- 6
 çikin 26
 çit 26
 çiz- 6
 çöj- 6
 çöz- 6
 çuz 26
 dman 24
 erdeni 18
 erdini: 18
 erej 18
 ersel 18
 ertini: 18
 eşgüti: 26
 ʔseð 13
 haḡan 5, 29
 ḡatun 5, 29
 ḡulıḡ 26
 iṣvara 29, 31
 iṣvara: 29
 iṣvara:s 29
 kaçaç 26
 kaḡar 26
 kordan 31
 kutay 26
 küñçit 24, 31
 la:çın 16
 laginnu 16
 la:ḡu:n 16
 laḡzın 16, 26
 lakṣan 16
 la:v 16
 leṣp 16, 24
 loḡtay 26
 lu: 16
 maçı: 10
 madhu 9
 mayak 8
 меd 9
 mekke: 10
 men 8
 meḡgü: 8
 methu 9
 miḡguy 10
 mıṣ 9
 miṣkiç 10
 mi 8, 9
 miçik 10
 miḡ 8
 miḡi 8
 mir 9
 mit 9
 myan 24
 myit 9
 nag 20
 nāga 20
 namija: 20
 ne 20
 neçe 20
 nelük 20
 neḡ 20
 nevaṣigi 20
 nijdaḡ 20
 nom 4
 nomla:- 20
 nomlıḡ 20
 nomos 20
 nökör 20
 oḡṣa:- 5
 okäs 24
 okso 24
 öküz 24, 31
 pyäkäs 31
 rabçat 19
 paḡota 19
 rasl 18
 ratna 18
 rāy 18
 rež 18
 rtny 18
 ryž 18
 sıṣ- 11
 ṣa:b ṣa:b 11
 ṣa:bü:k 12
 ṣaḡ 13, 29
 ṣaḡıla:- 11
 ṣala:ṣu: 26
 ṣao 13
 ṣatu: 14
 ṣık 12
 ṣımnu: 12
 ṣıṣ- 11
 ṣıṣek 11
 taolai 23
 tarḡan 5, 28
 tarḡant 28
 tarḡat 28
 *tavılḡa:n 23
 taviṣḡa:n 23
 tégin 28
 tégit 28
 tiṣek 11
 tman 24
 toḡunt 28
 torku: 26
 tümen 24
 üjme: 6
 wan: 24
 xšāyaḡiya 13
 zak zak 17
 zanbı: 17
 zaranza: 17
 zarḡunçmud 17
 zenbi: 17
 zep zep 17
 züḡlüm 17, 26